
Chulikopanishad Dipika

——
చూలికోపనిషద్దీపికా

——
Document Information

Text title : chUlikopaniShat

File name : chUlikopaniShat.itx

Category : upanishhat, vyAkhyA

Location : doc_upanishhat

Author : Narayana

Proofread by : KS Sheshadri Sharma

Description-comments : vyAkhyA for mantrikopanishat 32/108; Shuklayajurveda Samanya
upanishad

Latest update : September 30, 2022

Send corrections to : Sanskrit@cheerful.com

This text is prepared by volunteers and is to be used for personal study and research. The file is not to be copied or reposted without permission, for promotion of any website or individuals or for commercial purpose.

Please help to maintain respect for volunteer spirit.

Please note that proofreading is done using Devanagari version and other language/scripts are generated using **sanscript**.

December 7, 2022

sanskritdocuments.org

చూలికోపనిషత్ దీపికా

ఓం తత్సద్బ్రహ్మణే నమః ।

॥ చూలికోపనిషత్ అథవా మన్త్రికోపనిషత్ ॥

(నారాయణవిరచితదీపికాసమేతా)

ఓం పూర్ణమదః పూర్ణమిదం పూర్ణాత్పూర్ణముదచ్యతే ।

పూర్ణస్య పూర్ణమాదాయ పూర్ణమేవావశిష్యతే ॥

ఓం శాన్తిః శాన్తిః శాన్తిః ॥

చూలికా చూడికా లోకే స్తమ్భాగ్రం తీక్షణముచ్యతే ।

తద్వద్వేదాన్తభాగోఽయం చతుష్ఠణ్ణా హి పఞ్చమీ ॥ ౧॥

యోగఫలమాతృదర్శనం న చాఽఽత్మాఽతిసన్నిహితోఽపి కణ్ఠస్థహారవత్పర్వరాగ్ధృష్టినా
గురుం వినా న దృశ్యత ఇతి తద్బోధనార్థముత్తరో గ్రన్థస్తత్ర హారరూపకేణాఽఽహ-

ఓం అష్టపాదం శుచిర్హాసం త్రిసూత్రం మణిమవ్యయమ్ ।

ద్వివర్తమానం తేజస్థైర్ధం సర్వః పశ్యన్న పశ్యతి ॥ ౧॥

అష్టపాదమితి । అష్టా ప్రకృతిరూపాః పాదా అవయవా అస్య తమష్టపాదమ్ ।

తదుక్తమ్- “భూమిరాపోఽనలో వాయుః ఖం మనో బుద్ధిరేవ చ ।

అహఙ్కార ఇతీయం మే భిన్నా ప్రకృతిరష్టధా” ॥ ఇతి ।

అస్యాః పాదత్వం సర్వతః ప్రాథమ్యసామ్యాత్ । శుచిరుజ్జ్వలః । శుచిఃశబ్దః సకారాన్తో
నపుంసకః । శుచిమితి వా పాఠః । హస్త్యజ్ఞానమితి హంసస్తమ్ । త్రీణీ సూత్రాణీ
ధర్మార్థకామా యస్య మోక్షస్య స్వరూపానతిరేకాత్ । త్రయో గుణా వా తిస్రో
నాడ్యో వా । మణిం ప్రకాశత్వాత్ । న వివిధమేత్యవ్యయమేకరూపమ్ । ద్వయోః
స్థూలసూక్ష్మదేహయోర్వర్తమానం తిష్ఠన్తం ద్వివర్తమానమ్ । తేజసా ప్రకాశేనేద్ధం దీప్తం
తేజస్థైర్ధం ఛాన్దసీ వృద్ధిః । ఏవంవిధమాత్మానం కణ్ఠస్థాహారమివ సర్వో లోకః పశ్యన్నపి
న పశ్యతి । హారోఽప్యష్టకస్థకావయవ ఉజ్జ్వలో హంసలక్షణోపేతాస్త్రివృత్సూత్రో
మణిమయో దృఢో ద్వయోర్దక్షిణోత్తరభాగయోర్వర్తమానస్తేజసా దీప్తశ్చ భవతి ।
సర్వో లోకస్తం పశ్యన్నపశ్యతిసాన్నిధ్యాన్న పశ్యతి ॥ ౧॥

తర్హి తద్దర్శనే క ఉపాయ ఇత్యత ఆహ-

భూతసమ్మోహనే కాలే భిన్నే తమసి వైశ్వరే ।

అన్తః పశ్యతి సత్త్వస్థం నిర్గుణం గుణగహ్వరే ॥ ౨॥

భూతేతి । భూతమోహజనకే కాలే కృష్ణవర్ణ ఐశ్వర ఈశ్వరాధిష్ఠితే తమస్యజ్ఞానే భిన్నే
నష్టే సత్త్వవరేవ సన్నిహితం పశ్యతి సత్త్వస్థం బుద్ధిస్థం తత్సాక్షిణం తత్ప్రకాశ్యం వా ।
“దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా” ఇతి శ్రుతేః । స్వయం నిర్గుణమపి గుణకోటరే లిజ్జేహమితి
భాసమానం మేఘణ్ణల ఇవ సూర్యమ్ ॥ ౨॥

అశక్యః సోఽన్యథా ద్రష్టుం ధ్యేయమానః కుమారకః ।

వికారజనసీం మాయామష్టరూపామజాం ధ్రువామ్ ॥ ౩॥

ధ్యాయతేఽధ్యాయితా తేన తన్యతే ప్రేరితా పునః ।

స్తూయతే పురుషార్థం చ తేనైవాధిష్ఠితా పురా ॥ ౪॥

స కుమారకో జరారహితః “త్వం కుమార ఉత వా కుమారీ” ఇతి మన్తవర్ణాత్ ।
అన్యథేశ్వరానుగ్రహణ తమోభేదం వినా ప్రకారాన్తరేణ ద్రష్టుమశక్యః । ధ్యేయమానో
బాహ్యదృష్ట్యా చిన్త్యమానోఽపి । ఛాన్దస ఏకారః । అథవాఽద్యాపి ధ్యేయం చిన్తనీయం
విచార్యం మానం ప్రమాణమస్య దుర్విజ్ఞేయత్వాత్ । మాయాం ధ్యాయతే చిన్తయతి
జగత్సృష్ట్యర్థం సమాభవయతి నారీమివర్తున్నాత్మామ్ ।

తదుక్తమ్-” మమ యోనిర్మహదబ్బ్రహ్మ తస్మిన్గర్భం దధామ్యహమ్ ।

సమ్భవః సర్వభూతానాం తతో భవతి భారత “॥ ఇతి ।

తేనాధ్యాయితాఽఽక్రాంతాఽఽరూఢా ప్రేరితా చ సతీ తన్యతే స్వయమేవ కార్యరూపేణ తతా
భవతి । కర్మకర్తరి కర్మప్రత్యయః । తేనైవాధిష్ఠితా సతీ పురా పురుషార్థం భోగ్యమ్ ।
స్తూయతే ప్రస్తుతవతీ । కర్మకర్తా । పురి లుజ్ఞాస్మ ఇతి భూతేఽనద్యతనే లబ్ ॥ ౩॥ ౪
॥

భోగ్యవస్తుజనకత్వేన మాయాం ధేన్వా రూపయతి-

గౌరనాదవతీ సా తు జనితీ భూతభావిని ।

అనితా సితరక్తా చ సర్వకామదుఘా విభోః ॥ ౫॥

గౌరితి । ఇయం గౌర్దోగ్ధీశ్వరవాహనానడుద్వత్సా చేత్కిం హమ్బారం కరోతి నేత్యాహ-
అనాదవతీతి । నాదరహితాఽచేతనత్వాద్వస్తుమసమర్థేశ్వరాధీనేత్యర్థః । యద్వా గౌరీ
శుక్లా సత్త్వప్రధానా సతీ నాదవతీ వేదప్రవర్తికా । పుంవద్యావః । సర్వస్య । “గౌరం

శుక్లేఽరుణేఽపి చ?” ఇతి విశ్వః । అసితా తామసీ । సితా చాసౌ రక్తా చ సితరక్తా
సాత్త్వికీ రాజసీ చేత్యర్థః । విభోరీశ్వరస్య । సర్వకామదుఘా సర్వాన్కామాన్దోగ్ధి
యథేష్టకార్యకారిణీ । మహానారాయణీయే శ్వేతాశ్వతరే చాస్యాశ్చాగ్రీసామ్యముక్తమ్-
“అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం వహ్నిః ప్రజాః సృజమానాం (జనయన్తిం) సరూపాః ।
అజో హ్యేకో జషమాణోఽను శేతే జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజోఽన్యః” ఇతి ॥ ౫ ॥

ఇతి ప్రథమః ఖణ్డః ॥ ౧ ॥

జీవానాం బహుత్వం భోక్తృత్వమీశ్వరస్వైకత్వం ప్రయోజకత్వం చాఽఽహ-
పిబన్తే నామవిషయమసంఖ్యేతాః కుమారకాః । (పిబన్తి)
ఏకస్తు పిబతే దేవః స్వచ్ఛన్దేన వశానుగః ॥ ౬ ॥

పిబన్త ఇతి । నామ శబ్ధో విషయోఽర్థః । ఛాన్దసత్వాత్కర్తృభిప్రాయే క్రియాఫల
ఆత్మనేపదమ్ । ప్రయోజకవ్యాపారః కర్తృభిప్రాయం క్రియాఫలమితి కైయటః । వశా
వన్ధ్యా తామనుగతః । పర్వతరాజప్రత్యా అప్రకృతత్వాత్ । యద్వా వశాః స్వవిధేయా
అనుగాః పరివారో యస్య వశానుగః ॥ ౬ ॥

తర్హి కిమస్య సర్వథా భోక్తృత్వం నేత్యాహ-
ధ్యానక్రియాభ్యాం భగవాన్సుక్ష్మేఽసౌ ప్రథమం ప్రభుః ।
ధ్యానక్రియాభ్యామితి । ప్రథమం ధ్యాయతి భగవానిదమితి తతః పశ్యతి సైవ క్రియా తేన
స ప్రథమం భుక్త్యై తదుచ్ఛిష్టమన్యో భుక్త్యై । ధ్యాత్వాఽవలోకనమేవ తస్య భోజనమ్ ।
“న వై దేవా అశ్నన్తి న పిబన్త్యేతదేవామృతం దృష్ట్వా తృప్యన్తి” ఇతి శ్రుతేః ।
భుక్త్యై ఇత్సుక్తే కాం భుక్తే తత్రాఽఽహ-
సర్వసాధారణీ దోగ్ధీమిజ్యమానాం సుయజ్వభిః ॥ ౭ ॥

సర్వేతి । సర్వేషాం సాధారణీం సమభోగ్యామవ్యాకృతరూపామిత్యర్థః । “ఏకమస్య
సాధారణం” ఇతి శ్రుతేః । దోగ్ధీ తు స్వభక్షమపేక్షతేఽన్యథా దోహాసమ్భవాజ్జిత ఆహ-
ఇజ్యమానాం సుయజ్వభిః । సాధుయాజ్ఞైర్లవ్యకవ్యేన పూజ్యమానామ్ ॥ ౭ ॥

తర్హి తేషామన్యాపేక్షయా ఫలవిశేషేణ భావ్యమిత్యపేక్షాయామాహ-
పశ్యన్త్యస్యాం మహాత్మానం సుపర్ణం పిప్పలాశనమ్ ।
ఉదాసీనం ధ్రువం హంసం స్నాతకాధ్వర్యవో హయేత్ ॥ ౮ ॥

పశ్యన్తితి । వృక్షస్థానీయమేకం దేహం త్యక్త్వా దేహాన్తరం గచ్ఛతీతి సుపర్ణోపమం సుపర్ణమ్
। పిప్పలం కర్మఫలమశ్నాతి తం పిప్పలాశనమ్ । వస్తువృత్త్యేదాసీనం స్నాతకాధ్వర్యవో
హవాధోమాత్పశ్యన్తిత్యన్వయః । ఆత్మదర్శనమేవ యాగాదిఫలమ్ । వహేదితి పాఠే

తానియం వహేన్నిర్వహేద్యోగజ్ఞేమాదినేతి వ్యాఖ్యేయమ్ । హవ ఇతి పాలే హవనకర్మణి
 । హయ ఇతి పాలే హయోఽశ్వస్తదుపలక్షితేఽశ్వమేధకర్మణి । హయేదితి పాలే
 తానియం వర్ధయేత్ ॥ ౮॥

అధ్వర్యవఫలముక్త్యా హౌత్రఫలమాహ-

శంసన్తమనుశంసన్తి బహ్స్వచాః శస్త్రకోవిదాః । (శాస్త్రకోవిదాః)

శంసన్తమితి । శస్త్రకోవిదాః । సపాదబన్ధో మన్త ఋక్త్యా కేవలయా స్తుతిః శస్త్ర
 గీయమానయా తయా స్తుతిః స్తోత్రమ్ । “ఋగ్భిః శంసన్తి యజ్జర్భిర్భజన్తి సామభిః
 స్తువన్తి” ఇతి యాస్కవచనాత్ । శస్త్ర కోవిదాః కుశలాః । ఫలం పూర్వోక్తమేవానుసన్దేయం
 సర్వత్ర । సామగానాం వ్యాపారమాహ-

రథన్తరే బృహత్సామ్ని సప్తైవైతే చ గీయతే ॥ ౯॥

రథన్తర ఇతి । రథన్తరే గీయతే బృహత్సామ్ని గీయతే । సామగైర్దోగ్గీపతిరితి శేషః । కిం
 బహునా సప్తైవైతే చ సామభేదా గాయన్తీతి విపరిణామః । రథన్తరం బృహత్సామ్న వైరూపం
 వైరాజం మహానామ్ని రేవతీ వామదేవ్యమితి సప్త సామాని । దోగ్గీపతిః ఫలం పూర్వోక్తం
 దదాతీతి జ్ఞేయమ్ ॥ ౯॥

అధ్వర్యణాం వ్యాపారమాహ-

మన్త్రోపనిషదం బ్రహ్మ పదక్రమసమన్వితమ్ ।

పఠన్తి భార్గవా హ్యేతదధర్వాణో భృగుత్తమాః ॥ ౧౦॥ (పఠన్తే)

మన్త్రేతి । మన్త్రాశ్చోపనిషదం చ మన్త్రోపనిషదమ్ । ఉపనిషదశబ్ధోఽకారాన్తో నపుంసకమస్తి
 । బ్రహ్మ బ్రాహ్మణం పఠన్తి మాయాపతిం భజన్తీతి భావః ॥ ౧౦॥

ఇతి ద్వివీతీయః ఖణ్డః ॥ ౨॥

భార్గవగ్రన్థానాం విషయమీశ్వరమాహ-

బ్రహ్మచారీ చ వ్రాత్యశ్చ స్కమ్నోఽథ పఠితస్తథా ।

అనడూవాల్లోహితోచ్ఛిష్టః పఠ్యతే భృగువిన్తరే ॥ ౧౧॥

కాలః ప్రాణశ్చ భగవాన్మన్యుః పురుష ఏవ చ । (భగవాన్మృత్యుః)

శర్వో భవశ్చ రుద్రశ్చ శ్యావాశ్వః సాసురస్తథా ॥ ౧౨॥

బ్రహ్మచారీత్యాదిసార్థద్వాభ్యామ్ । బ్రహ్మచారిత్యవ్రాత్యత్వాభ్యాం సర్వవిరుద్ధధర్మా
 ఆస్మిన్నవిరుద్ధా ఇత్యుక్తమ్ । స్కమ్నః స్తమ్భకః । స్కమ్నిః స్తమ్భే । వృద్ధః
 కుమారశ్చేతి విరుద్ధమ్ । అనడుత్త్వం వాహ్యవాహకయోరకేత్వాత్ । లోహితోచ్ఛిష్ట
 ఆర్చగజచర్మపరిధానత్వాత్ । కాలః సంహర్తుత్వాత్ । ప్రాణో వాయుర్మూర్తత్వాత్

। మన్యుస్తమ ఉపాధినా । శర్వః । శ్వా హింసాయామ్ । భవతి ప్రభవతి
భవః । రోదనాద్రుద్రః । శ్వావా వికృతా అశ్వా ఇన్ద్రియాణి నేత్రాదీని యస్య ।
త్రీనేత్రదశభుజాదిరూపత్వాత్ । అసురైర్వాణాదిభిః సహితః సాసురః ॥ ౧౧॥ ౧౨
॥

ప్రజాపతిర్విరాట్ప్రైవ పారిః సలిలమేవ చ ।
స్తూయతే మస్త్రసంయుక్తైరధర్వవిహితైర్విభుః ।
తం షాడ్వింశకమిత్యేకే సప్తవింశం తథాఽపరే ॥ ౧౩॥

పురుషం నిర్గుణం సాఙ్ఖ్యమథర్వాణం శిరో విదుః ।
చతుర్వింశతిసఙ్ఖ్యాకమవ్యక్తం వ్యక్తదర్శనమ్ ॥ ౧౪॥

పార్శ్విః పాదపృష్ఠం తత్తుల్యః సంహారో లోకమర్దనాత్ । సలిలః సలిలవర్ణాఙ్గదత్వాత్ ।
ఏవం వింశతివిశేషణో విభుర్మస్త్రబ్రాహ్మణాభ్యాం స్తూయతే । అధర్వవిహితైర్బ్రాహ్మణైః
। విభురీశ్వరః పరమాత్మా । షడ్వింశకం పౌరాణికాః । సప్తవింశం తద్భేదా ఏవమ్ ।
“మాత్రా భూతస్త్రిన్ద్రియాణి మనో బుద్ధిరహఙ్కృతిః । మహాన్ప్రధానం తత్త్వాని షడ్వింశః
పరమేశ్వరః” ॥ ఇతి ।

చిత్రేన సాహిత్యే సప్తవింశ ఇతి । సఙ్ఖ్యాయతేనయేతి సఙ్ఖ్యా తత్సమృద్ధి సాఙ్ఖ్యస్తం
జ్ఞానగమ్యమిత్యర్థః ।

తదుక్తమ్- “మూలప్రకృతిరవికృతిర్మహదాద్యాః ప్రకృతివికృతయః సప్త ।
షోడశకస్తు వికారో న ప్రకృతిర్న వికృతిః పురుషః ॥ ఇతి ।
స్వయమవ్యక్తమప్రత్యక్షం వ్యక్తదర్శనం వ్యక్తస్య జగతో భాసకమ్ । ౧౩॥ ౧౪ ॥

అద్వైతం ద్వైతమిత్యేతత్త్రిధా తం పఞ్చధా తథా ॥ ౧౫॥

అద్వైతం వేదాన్తినో ద్వైతం కాణాదాస్త్రిధా గుణభేదేన పఞ్చధా భూతభేదేన “స ఏకధా భవతి
త్రిధా భవతి పఞ్చధా సప్తధా నవధా పునశ్చైకాదశః స్మృతః” ఇతి శ్రుత్యన్తరాత్ ॥ ౧౫॥

ఇతి తృతీయః ఖణ్డః ॥ ౩॥

బ్రహ్మోద్యం స్థావరాంతం చ పశ్యంతో జ్ఞానచక్షుషః ।
తమేకమేవ పశ్యన్తి పరిశుద్ధం విభుం ద్విజాః ॥ ౧౬॥

ద్విజాన్తైవర్ణికా వేదవిదః ॥ ౧౬॥

యస్మిన్నర్వమిదం ప్రోతం బ్రహ్మ స్థావరజగ్గమమ్ ।
తస్మిన్నేవ లయం యాన్తి బుద్బుదాః సాగరే యథా ॥ ౧౭॥

యస్మిన్నావాః ప్రలీయంతే లీనాస్యా వ్యక్తతాం యయుః ।

నశ్యంతే వ్యక్తతాం భూయో జాయంతే బుద్బుదా ఇవ ।

క్షేత్రజ్ఞాధిష్ఠితం చైవ కారణైర్వ్యజ్ఞయేద్బుధః ॥ ౧౮ ॥

బ్రహ్మతి । బ్రహ్మకార్యం స్థావరాది యస్మిన్ప్రోతం తమేకం బ్రహ్మైవ పశ్యన్తీత్యన్వయః ।
 । లయం యాన్తి సర్వే భావాః । లీనాస్యా లీనమాస్యం ముఖం ద్వారమవిద్యాలక్షణం
 యేషాం తే తథోక్తాః సంతో వ్యక్తతాం యయుర్గతాః । పునర్నశ్యంతే నశ్యన్తి । భూయశ్చ
 వ్యక్తతాం జాయంతే జనయన్తి । అన్తర్భావితణ్యర్థత్వాత్సకర్మకః । గచ్ఛన్తి వా ।
 ద్విః కథనం సృష్టిప్రలయయోరభ్యాసజ్ఞాపనార్థమ్ । క్షేత్రజ్ఞానాధిష్ఠితం శరీరమ్ ।
 కారణైరనుమితకారణైర్వేతుభిర్విమతం చేతనాధిష్ఠితం క్రియావత్త్వాద్వ్రథవదిత్యాదిభిః ।
 వ్యజ్ఞయేల్లక్షయేత్ । బుధః పణ్డితః ॥ ౧౭ ॥ ౧౮ ॥

ఇతి చతుర్థః ఖణ్డః ॥ ౪ ॥

ఏవం సహస్రశో దేవం పర్యస్యంతం పునః పునః ॥ ౧౯ ॥

య ఏవం శ్రావయేచ్ఛాద్ధే బ్రాహ్మణో నియతవ్రతః ।

అక్షయ్యమన్నపానం చ పితృణాం చోపతిష్ఠతే ॥ ౨౦ ॥

ఏవం సహస్రశః పునః పునః పర్యస్యంతం దేవం జన్మమరణాదిప్రబన్ధమాపద్యమానం జీవమ్
 । ఈశ్వరా రాధనేనోద్ధరేదితి శేషః । వైరాగ్యార్థమిదమభిహితమ్ । తస్యాన్నం పానం
 చాక్షయ్యం భవతి । పితృణాం చాక్షయ్యమేవోపతిష్ఠతే ॥ ౧౯ ॥ ౨౦ ॥

బ్రహ్మ బ్రహ్మవిధానం తు యే విదుర్బ్రాహ్మణాదయః ।

తే లయం యాన్తి తత్రైవ లీనాస్యా బ్రహ్మశాయినే

లీనాస్యా బ్రహ్మశాయిన ఇతి ॥ ౨౧ ॥

ఇత్యథర్షవేదే చూలికోపనిషత్సమాప్తా ॥ ౧౩ ॥

బ్రహ్మ కూటస్థమ్ । బ్రహ్మవిధానం తజ్ఞానోపాయమ్ । లీనాస్యా లీనమాస్యం ముఖం
 ప్రవృత్తిద్వారం రాగాది యేషాం తే తథోక్తాః । కిమర్థం లీనాస్యాః । బ్రహ్మశాయినే బ్రహ్మణి
 శేతే తచ్చీలో బ్రహ్మశాయీ భావప్రధానో నిర్దేశః । బ్రహ్మశాయిత్యాయ బ్రహ్మణి శయనం
 కర్తుమేకీభవతుమిత్యర్థః । ద్విరుక్తిః సమాప్త్యర్థా ॥ ౨౧ ॥

ఇతి పంచమః ఖణ్డః ॥ ౫ ॥

నారాయణేన రచితా శ్రుతిమాత్రోపజీవనా ।

అస్పష్టపదవాక్యానాం దీపికా చూలికాభిధే ॥ ౧ ॥

ఇతి నారాయణవిరచితా చూలికోపనిషద్దీపికా సమాప్తా ॥ ౧౮ ॥

ఓం పూర్ణమదః పూర్ణమిదం పూర్ణాత్పూర్ణముదచ్యతే ।

పూర్ణస్య పూర్ణమాదాయ పూర్ణమేవావశిష్యతే ॥

ఓం శాంతిః శాంతిః శాంతిః ॥

Proofread by KS Sheshadri Sharma

——
Chulikopanishad Dipika

pdf was typeset on December 7, 2022

——
Please send corrections to sanskrit@cheerful.com

